

शास्त्रीय मित्रां खण्डकाव्य मन्त्र

डा. राजनलाल (रास)जोशी*

सार

गिरिजाप्रसाद जोशीया मन्त्र खण्डकाव्य नेपालभाषा साहित्यय् न्हाथनेबहगु नां खः । पूर्वीय साहित्य दुने च्वनाः च्वयातःगु थुगु खण्डकाव्यं शैलीया दृष्टिकोण बाहेक विषयवस्तुया दृष्टिकोणं वैचारिकतायात नालाः च्वयातःगु दु । सक्वलिकक लाःगु तामांग गांया परिवेशय् च्वयातःगु थुगु खण्डकाव्यय् गामय् जुयाच्चंगु शोषणया विरुद्ध संघर्ष यानाः सुरक्षाया नितिं येँय् वयाच्चर्षिं त्यपूया बाखंयात दुथ्याकातःगु दु । सुरक्षाया नितिं येँय् वय् धुंकाः नं थन याय्माःगु संघर्ष, फय्माःगु अत्याचारं मुक्तिया नितिं वर्गसंघर्ष हे याय्माःगु चेत थुगु खण्डकाव्यय् बियातःगु दु । शास्त्रीय रुपं न्हू पह वय्क प्रतिरोधी साहित्यकथं च्वयातःगु थुगु मन्त्र खण्डकाव्यय् थी थीकथंया घटनाक्रमयात व्यागलं व्यागलं दुथ्याकाः सर्गं ब्वथलेगु कुतः याःगु दु । सरल भाषां च्वयातःगु थुगु खण्डकाव्ययाः शैलीतकं तसकं सरल जू । विशेष यानाः स्थानीयता ब्वय्कथं अले न्हियान्हिथं छयलावयाच्चंगु शव्दत छयलाः च्वयातःगु थुगु खण्डकाव्यय् शास्त्रीयतायात बः बीकथं लयविधानयात नं बः बियातःगु दु ।

शब्दकुञ्जि : मन्त्र, शास्त्रीय, गिरिजाप्रसाद जोशी, खण्डकाव्य, लय

१. म्हसीका

गिरिजाप्रसाद जोशी, नेपालभाषा साहित्यय् न्हाथनेबहगु नां खः । छापा माध्यमं राजीवल्लोचन जोशीं केदारकल्प पत्रिकाय् (नेसं १०२४) नेपालभाषाया कविता प्रकाशन (तमोट, १११८, २४) याय्धुंकाः महाकवि सिद्धिदास महाजुं थुक्तियात निरन्तरता बियाः नेसं १०२६ दैय् सुन्दरी पत्रिकाय् 'विन्दूसमस्या' कविता प्रकाशन याःगु खः । थुकथं छापा माध्यमं साहित्यिक रचना प्रकाशन जुइवं नेपालभाषाय् छगू न्हूगु कथंया जागरण वल । व खः – मातृभाषाया लेखनय् प्रविधिया प्रयोग । थुकिं यानाः थयंमथयं दी थें च्वनेधुंकागु नेपालभाषा साहित्य ईकथं सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक व भाषिक जागरणया लेखनत जुल । थुक्तिया हे निरन्तरता शालीनरुपं शास्त्रीय पह वय्क लेखन याइम्ह चित्तधर हृदय । अले गिरिजाप्रसाद जोशी चित्तधर हृदयं ज्वंगु लँपुइ लिनाः लेखन याइम्ह खः । ईया विकासलिसें हे च्वमि जोशीं नं थःगु लेखनय् ह्यूपाः हल (जोशी, २०७५, २६३) । लिपा जोशीया लेखनय् सिद्धिचरण श्रेष्ठ व केदारमान व्यथितया लेखनय् थें पीडित व उपेक्षित समाजया नितिं संघर्ष याय्माः धइगु वैचारिकता हय् धुंकाः गिरिजाप्रसाद जोशीं नं उगु हे कथंया विचारया प्रतिनिधित्व यानाः लेखन याःगु खनेदु । संघर्ष हे जक मुक्ति दइ वा समाजया नितिं लेखन याय्गु खःसा पीडितपिनिगु वकालत याय्माः धइथें जाःगु लेखनय् कवि जोशी अप्वः सक्रिय जुल । थुक्तिया हे उपज खः मन्त्र ।

क्रान्तिकारी व प्रगतिशील विचारधारां प्रभावितम्ह कवि गिरिजाप्रसाद जोशी राजनीतिक रूपं सक्रियता खनेमदु । अथे खःसां तत्कालिन राज्य शक्तिया कोपभाजनया शिकार कवि जोशी जुयां तुं च्वन । भाग्योदय स्कूलया शिक्षक कवि जोशीया लेखनय् जक मखु शोषण व अन्याय विरुद्ध सः तइम्ह जूगुलिं सक्व व सक्व लागाय् छुं कथंया घटना जुइवं दकले न्हापां उक्तिया कोप गिरिजाप्रसाद जोशीयात हे लाइगु नियती जुयाबिल । थुगु खण्डकाव्य नं उगु हे कोपभाजनया शिकारया लिच्चः खः । विसं २०३६ य् देशय् जनमतसंग्रहया नितिं राजनीतिक दलतय् व्यस्तता अप्वयाच्चंगु इलय् सक्वय् नं उक्तिया हे पृष्ठभूमि तयार जुयाच्चंगु खः । येँ देशं सत्तिक लानाः नं दुर्गम क्षेत्र थें च्वंगु सक्वय् अन्याः अत्याचार नं उक्तिकं हे अप्वः । थुक्तियात कयाः इलय् व्यल्य विरोध नं जुयाच्चंगु इलय् हे सक्वया वज्रयोगिनी जात्राय् ल्वापु जुल । उगु ल्वापुइ अनया

*सहप्राध्यापक, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिविमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।

प्रधानपंचया काय् छम्ह सीवं आपालं सक्वमितय्त ज्वना: यंकल । विसं. २०३७ साल जूगु थुगु घटनाय् कवि गिरिजाप्रसाद जोशीयात नं जेलय् तथा: शास्ना बिल । येँया हनुमानध्वाखाय् च्वंगु जिल्ला प्रहरी कार्यालयय् कुनातःम्ह गिरिजाप्रसाद जोशीयात प्रधानपंचया काय्यात स्यानागु खः धका: स्वीकार याय्गु नितिं लुसि कपि कपी पीन दुछवया: यातना ब्यूसां निरंकुशताया समर्थन मया: । बरु, समाज हिलेत विद्रोह हे याय्मा: धइगु मान्यता ज्वना लेखन यानाच्चम्ह गिरिजाप्रसाद जोशीं तत्कालीन ईया गतिविधि व सक्व देय्या जःखःया तामांग जनजीवनयात दुथ्याका: मन्त्र खण्डकाव्य च्वल ।

१.२. शोध समस्या

मन्त्र खण्डकाव्ययात शास्त्रीय दृष्टिकोणं अध्ययन मजुनि

१.३. उद्देश्य

नेपालभाषाया मन्त्र खण्डकाव्ययात कया: शास्त्रीय रुपं विश्लेषण याय्गु जुइ ।

१.४. औचित्य

मन्त्र खण्डकाव्ययात कया: जुइगु शास्त्रीय विश्लेषण खण्डकाव्य दुने छु छु पक्ष दय्मा: । गुकथं थुक्रियात न्हाकेमा: धका: ज्ञान बी फइ । खण्डकाव्ययात गुकथं न्हाकेफइ धका: लँपू क्यनेगु ग्वहालि याइ ।

१.५ शोधविधि

थुगु च्वसु साहित्यिक कृतियात आधार दय्का: विश्लेषण यानातःगु दु । कवि गिरिजाप्रसाद जोशीया मन्त्र खण्डकाव्ययात प्राथमिक सामग्रीकथं छयलातःगु दुसा द्वितीयक स्रोतया ल्याखं पुस्तकालय विधि छयला: मन्त्र खण्डकाव्ययात कया: यानातःगु अध्येतापिन्सं यानातःगु अध्ययन व पूर्वीय साहित्यलिसें स्वापू दुगु मेमेगु सफूयात बः कयातःगु दु ।

१.६ लागा

मन्त्र खण्डकाव्ययात शीर्षक, आख्यानात्मक संरचना (कथावस्तु, सर्ग विभाजन, परिवेश), विचार पक्ष, भाषा शैली, लयविधानय् ब्वथला अध्ययन जूगु दु ।

२. सैद्धान्तिक अवधारणा

कविताय् मू रुपं न्यागूकथंया भेद दइ । उकी मध्ये चीहाकःगु निगू कवितालिसें स्वापू दु । ताहाकःगु निगू महाकाव्यलिसें सम्बन्धित दुसा ताहाकः नं मखु चीहाकः नं मखु व खण्डकाव्य खः (भेटवाल, २०६८, १५) । महाकाव्यय् तःजिम्ह सकसिनं म्हस्यूमह नायकका जीवनया पूर्वक अभिव्यक्ति दइ तर खण्डकाव्यय् उम्ह नायक तःजिम्ह वा सकसिनं म्हस्यूमह जुइमा धइगु मदु । लिसें उम्ह नायकयात कया: छगू खण्ड विशेष वा घटना विशेषय् जक चित्रण जुइ । संस्कृत काव्यशास्त्रकथं महाकाव्य जुइत तसकं प्रचलित व नांजाःगु बाखंया लिधँसाय् जुइ तर खण्डकाव्यय् उकथंया व्यवस्था जुइमखु । थुकी बाखंचु चीहाकः जुइ । लिसें सर्ग नं दःसां ज्यु मदुसां ज्यु धइगु दु (सुब्बा, २०६९, २७) । थुकथं सर्गया व्यवस्था जुइगु खण्डकाव्यय् छगू हे जक छन्दं वा मेमेगु छन्दं च्वयातइ ।

शास्त्रीय मान्यतायात चीका: चीका: न्हाःवःगु खण्डकाव्यय् महाकाव्यय् थें शुरुइ छःया आराधना याय्गु वा मंगलाचरण खण्ड खण्डकाव्यय् दय् हे मा: धइगु मदु । थुकथं व्यवस्था जूगु खण्डकाव्य शास्त्रीयतां आधुनिकतापाखे च्वय्कूगु पलाःकथं काखिं । थुगु खण्डकाव्यया विश्लेषण याय्त नालागु सैद्धान्तिक आधार खण्डकाव्यलिसें स्वापू दुगु परम्परागत साहित्यशास्त्रीय मान्यता हे खः । काव्य पूर्वीय साहित्यय् विशेष थाय् दु । थुक्रियात कया: दकले न्हापां भरतमुनि याःगु खः (उपाध्याय, २०५५, ६) । थुकथं ऐतिहासिक रुपं अस्तित्वय् खनेदुगु काव्ययात छन्दया आधारय् गद्य व पद्यकथं ब्वथलातःगु दुसा भाषाया आधारय् थुक्रियात हे संस्कृत, प्राकृत व अपभ्रंशयाना: ब्यागलं ब्यागलं यानातःगु दु । थुकथं थी थी स्वरुपय् दुगु

काव्ययात विषयया आधारय् नं ब्यागलं ब्यागलं यानातःगु दु । विषयया ल्याखं थुक्रिया प्यंगु भेद दु । व खः – ख्यातवृत्त, कल्पित, कलाश्रित व अपभ्रंश । अथे हे काव्यया स्वरुपया ल्याखं थुकी न्यागू भेद दु – सर्गवद्ध, अनिवद्ध, कथा, आख्यायिका व अभिनेयार्थ (भामह, २०३८,२) । थुकथं थी थीकथं ब्वथलेफूगु काव्ययात हे खण्डकाव्यं प्रतिनिधित्व यानाः वयाच्चंगु दु । खण्डकाव्यय् कविया मर्म थुकथं सर्गया व्यवस्था जुइगु खण्डकाव्यय् छगू हे जक छन्दं वा मेमेगु छन्दं च्वयातइ । थुकथं च्वयातइगु थुगु काव्यय् लिपा वैगु घटनाया सुचं बियातइमखु ।

शास्त्रीय खण्डकाव्य दुने कृतिगत सन्दर्भ हे प्रमुख खः । थुकी दुने शीर्षक, थुकिं ल्हंगु विषयवस्तु, आख्यान योजना, भाव विधान, उद्देश्य कःघाइ । अथ हे सर्गविधान भाषा शैली व विम्व नं शास्त्रीय अध्ययन पद्धतिया आधार खः । थुक्रिया हे आधारय् मन्त्र खण्डकाव्यया विश्लेषण यानातःगु दु । थुक्रिया नितिं खण्डकाव्यलिसें स्वापू दुगु पूर्वीय साहित्यिक सामग्रीयात द्वितीयक स्रोतया रूपय् छयलातःगु दु । सामग्रीया विश्लेषण याय्त शास्त्रीय सिद्धान्तयात आधार दय्कातःगु दु ।

३. शीर्षक

खण्डकाव्य च्वमि गिरिजाप्रसाद जोशीं शास्त्रीय काव्य रचना विधानं नेपालभाषा साहित्यय् पलाः तयादीमह खः । लिपा वनाः केदारमान व्यथितया थें वैचारिक स्पष्टतां जाःगु काव्य रचनाय् थःत पानादीगु दु । साहित्यिक धारय् हिलादीमह कवि गिरिजाप्रसाद जोशीं थुगु खण्डकाव्यय् नं लिपांगु वैचारिक धारयात न्ह्याकेगु ज्या याःगु दु । थःगु कर्म व जन्मभूमि सक्व देय्या जःखःया वातावरणयात कच्च्यानाः च्वयातःगु (ताम्राकार, ११२९, ४४) थुगु काव्यय् शोषण व अत्याचारं सीमा हाचां गाःगुलिं उजाःगुयात चीकेत वर्गसंघर्ष मयाय्क मगाः धइगु चेतना थुकी थाय् ब्यूगु दु । थ्व हे कारणं यानाः च्वमिं ल्हनाः च्वंगु वैचारिक धारया लेखनयात थुकिं ग्वहालि याःगु दु । व हे कथं च्वमिं थुगु खण्डकाव्यया नां नं उकथं हे प्रतिविम्बित जुइकथं मन्त्र तःगु दु ।

४. आख्यानात्मक संरचना

मन्त्र खण्डकाव्य धार्मिक मन्त्र सिबें नं राजनीतिक चेतया कुतः खः । मेगुकथं धाय्गु खःसा चुचां जुयाः अस्तित्वहीन जीवनयात छगू आकार बीगु कुतः खः । शास्त्रीय मान्यताकथं महाकाव्यय् थें खण्डकाव्यय् मंगलाचरणं काव्य शुरु याय्माः धइगु मान्यता मदुगुयात निरन्तरता थुगु खण्डकाव्यं याःगु दु ।

४.१ कथावस्तु

मुक्कं खण्डकाव्यय् दुवालाः स्वयंलय् गरीविताया दथुं बाखं न्ह्याइ । गांया परिवेश न्ह्याक्व हे बांलासा तबि गरीवि अले शोषण अत्याचारं यानाः जर्जर जुयाच्चंगु थासय् नं मतिनाया स्वां ह्येकेगु कुतः याःगु दु ।

गरीविताया नमूना याक्तर व गांया परिवेशय् ब्वलंमह मेमह गरीवमह मिसा ध्याबचिया दथुइया मतिनायात परम्पराया नामय् हाडनाताया स्वापू तय्त स्वयं जूगु प्रतिवादं बाखंचुं गति काइ । अर्थात्, निनिया कायं पाजुया म्हाय् ध्याबचियात थः दय्के मखनेवं शासकीय शक्तिया बः कयाः थः तताया मतिनामियात यातना बीगु कुतलं हे गांया परिवेश उलेगु नितिं सहायक जूगु दु ।

थः तताया मतिनामियात यातना बीगु असफल कुतः याक्तले थः हे कलाःयात गांया सामन्तं बलात पूर्वक थः याय्त स्वःगु इलय् अन्ततः याक्तरं हे जीवन रक्षा यानाः सामन्तलिसें प्रतिवाद याय्वं बाखं नं न्हूगु मोड काइ । उगु मोड अन्ततः निमह मतिनामियात गामय् च्वने मफइगु वातावरण तयार यानाबी । बाध्यात्मक अवस्थाय् येँय् शरण काः वय्माली ।

मन्त्र खण्डकाव्यय् दकले लिपांगु खण्डय् येँय् थ्यंकः वःपिं याक्तर, ध्याबचि असुरक्षित अवस्थाय् जीवन हनाच्चनी । उजाःगु अवस्थाय् उमसं शरण काःगु येँय् शोषण व अत्याचार विरुद्ध राजनीतिक संघर्ष न्ह्याइ । राजनीतिक संघर्ष जुयाच्चनीगु इलय् हे आन्दोलनकर्मीतय्त दमन याय्गुया नामय् प्रहरीं देगलय् द्यनाच्चमह ध्याबचियात बलात्कार यानाः स्याइ । वया

भा:तयात होश मदक्य दया थकी । थुकिं याना: राजनीतिक आन्दोलनय् छगूकथंया ह्युपा: वइ । गरीव जनताया नितिं राजनीतिक ह्युपा: मदक्य छुं जुइमखु धइगु चेतना ह्युगु नितिं ग्वहालि जुइ ।

४.२ बाखंया छयलाबुला

मन्त्र खण्डकाव्यया बाखंया दृष्टिं स्वखलय् थुगु बाखनय् मुक्कं स्वंगू घटनाया मा: हनात:गु दु । अथे ख:सां थुगु खण्डकाव्यय् खुगु चरण खनेदु ।

दकले न्हापां – निम्ह मतिनामिया मतिना थुकी दुथ्या:गु दु ।

घटनाय् गति – निम्हेसिया दथुइ मतिनाय् पंग: थनेगु नितिंफुपु चेली मामा चेली या दथुइ इहिपा यायु परम्परायात जबरजस्ति निरन्तरता बीगु सुकुचिया कुत: जूगु दु ।

घटनाय् तिब्रता – इहिपा प्रस्ताव त:वंम्ह सुकुचित निनिया म्हाय् अर्थात थ: तता ध्याबचिं प्यंकूगुया बदला काय्त सुकुचां ध्याबचिया मतिनामि याक्तरयात प्रहरी दमन यायु ग्वसा: थुगु चरणय् दुथ्या:गु दु । वइगु इलय् सुकुचिया कला:यात हे गांया सामन्तं बलात पूर्वक थ: याय्त स्वइगु घटना थुगु चरणय् दुथ्या:गु दु । उगु इलय् मूक जूम्ह सुकुचिया वेवास्ता याना: अन्या सह याय्मफुम्ह याक्तरं मिसाया सतित्व ल्यकेगु नितिं प्रतिकार याइ ।

चरमोत्कर्ष – अन्या: विरोधी याक्तर व ध्याबचि गामय् च्वने मफय्वं येँय वया: शरण का: वनी ।

प्रतिचरमोत्कर्ष – येँय देगलय् शरण कयाच्चंपिं याक्तर व ध्याबचिं सुखद जीवन वइ धइगु आशां म्हांकाच्चंगु म्हागस्य राजनीतिक आन्दोलनय् दमनया नामय् बलात्कार लिपा हत्याया घटनायात दुथ्याकूगु दु ।

निश्कर्ष – हत्या व बलात्कारं घटना दीमखु बरू थुकिं आन्दोलनया नितिं थप उर्जा जुइ । शोषित पीडितपिं दक्वं जाय्मा: धइगु चेतना बोध जुइ ।

थुकथं खनेदुगु थी थी चरण पुला: व:गु थुगु खण्डकाव्यय् प्रतिचरमोत्कर्ष चरणय् थ्यनीबलय् छुं भचा मर्माहत जुइगु घटना थुकी दुथ्या: । बलात्पूर्वक थ: याय्त स्व:गुया विरुद्ध येँय शरण का:व:म्ह ध्याबचियात बलात्कार जक मखु हत्यातकं या:गु घटना थुकी दुथ्या: । बलात् पूर्वक थ: याय्त स्व:गुया विरुद्ध येँय शरण का:व:म्ह ध्याबचियात बलात्कार जक मखु हत्यातकं या:गु घटना थुगु मन्त्र खण्डकाव्यय् थाय् ब्यूगु दु । उकीसनं सीम्हेसिया दुरुपाय् मचा प्यपुनाच्चंगु दृष्य शासकीय अत्याचार गथे तक जुइ धइगु क्यं । थुकथं छगू लिपा मेगु घटनाक्रमया विस्तारयात खण्डकाव्यया स्वरूप ब्यूगु मन्त्र खण्डकाव्यय् बुलुहुं बाखंचुयात गंभीरताय् यंकूसां आ: छु जुइ धइगु कौतुहलतायात धा:सा मत्व:तू ।

४.३ परिवेश

गांया जनजीवनं न्हाया:गु खण्डकाव्य शहरय् वया: अन्त्य जूगु दु । वाउँसे व मन हे आनन्द वइगु न्हाइपुगु लकस दुगु गां अले व हे गामय् अशिक्षा, कुरीति व सामन्ततय्गु शोषणं याना: खण्डहर थें जुयावंगु जीवनयात तसकं सत्तिक वर्णन या:गु दु । विशेष याना: नेपा:गा:या ज:ख:या काँठ लागा राजनीतिककर्मीपिनिगु नितिं आर्थिक, सामाजिक व शारीरिक कासा म्हितेगु थाय्कथं दय्काच्चंगुयात कविं काव्यिक स्वरूप ब्यूगु दु । स्पष्ट रूपं राजनीतिं ब्वलंगु विकृति व विसंगतियात कया: गनं नं चर्चा मया: । अथे ख:सां गामय् ल्यनाच्चंगु विसंगतियात गथे ख: अथे हे ब्वयाब्यूगु दु । उकिया दसु

लव्यदुपिसं जक

पित्या:पिसं जक

अय् लहिना तइत:पिं

लुदना च्वंपिं

फुदना च्वंपिं

अय् त:धं धइत:पिं (जोशी, ११०१, १४)

म्ह्यायिं स्यंसां
जौभन म्यूसां
मां अबुपिं ख्वाँय् जूगु दनि (जोशी, ११०१, १२)

जूगु थ्व खःकि
स्यूगु थ्व खःकि
गरिवया म्ह्याय् जौभन म्यू जुइ (जोशी, ११०१, ९८)

थुकथं थुगु खण्डकाव्य ब्वनेबलय् तत्कालीन राज्य व्यवस्था दुने नेपाःया वातावरण गथे च्वं धकाः क्यं । थ्व छगूकथंया न्हाय्कं खः ।

५. लय विधानया दृष्टिकोण

छन्द – काव्य व छन्दया क्वातुगु स्वापू दइ । छन्द कवितया मनोभाव ब्वय्यु याइ । उकी मनूया मनयात मुग्ध याय्यु शक्ति दइ । लिसें स्मरण शक्तिया सहायक जुइ । अप्वः भावनाग्राही व संवेदन सक्षम दय्की । मन्त्र खण्डकाव्यय् गनं गनं मात्रिक छन्दयात बः कयातःगु । मात्रिक छन्द खुइवःया जुयाः इवःपतिकं च्यागू च्यागू झिंस्वगू व च्यागू च्यागू झिंस्वंगू मात्राय् चिनातःगु दु । अथे खःसां गनं गनं मात्रिक छन्द कयातःगु पाय्छि मजू –ताम्राकार, ११२९, ४४) । उकिं थ्व काव्य मात्रिक छन्द सिबे नं मुक्तक छन्द धाय्छि । अर्थात् स्वतन्त्र छन्द रचना याःगु दु (उपाध्याय, २०४०, ३५५) अथे हे थ्व काव्यय् वीररस, श्रृंगाररसया लिसें छथाय् विभत्सरसयात नं थाय् बियातःगु दु । क्वखं मिखा नःगु व करुण रस सीम्हेसिया छाती मचां दुरु त्वनाच्चंगु घटना विभत्सरसय् दुथ्याके छिं (ताम्राकार, ११२९, ४९)।

गुलिं गुलिं क्वः
आकसय् नं ब्वः
धइच्चं थें च्वं – अज्ज मखं
ओहो दइच्चन
लाश छगू अन
मिखा छगः नइतःगु क्वखं (जोशी, ११०१, ७७)

खन अन अमिसं
न्वमवाः जुलुसं
लशया दुरुपाय्च्चंम्ह मचा
ख्वबि वल खनेवं
ख्वबि ज्वल खनेवं
सीम्ह व मांया म्वाःम्ह मचा (जोशी, ११०१, ७८)

क्वखं मिखा नःगु व करुण रस सीम्हेसिया छाती मचां दुरु त्वनाच्चंगु घटना विभत्सरसय् दुथ्याके छिं (ताम्राकार, ११२९, ४९)।

काव्ययात न्हाय्केत थी थीकथंया अनुप्रासयात नं छयलातःगु दु । थ्व खण्डकाव्यय् छेकानुप्रास व वृत्थानुप्रास, अन्त्यानुप्रास व लाटानुप्रासयात थाय् बियातःगु दु ।

छगः वा तःग्वः आखः वा शब्द निकःतक लिसा कयाः धाय्गु छेकानुप्रासया अभ्यास खः । थुकी झर झर , चिरि चिरि, स्वः स्वः जाःगु शब्द लिसा कयातःगु दु ।

वैगु मिखां छं
वैगु मनं छं

स्वइव्यु थ्व झरझर हाःगु छु खः (जोशी, ११०१, १०)

पर्वतयागु नुगः

विरहं जाःगु नुगः

चिरिचिरि बायाः वाःगु छु खः (जोशी, ११०१, १०)

जिगु थ्व मिखाय् ला

जिगु थ्व मनय् ला

नुगः नाःगु ख्वबि स्वःस्वः वइ (जोशी, ११०१, १०)

निकलं मल्याक दोहोर जूगुलिं वृथानुप्रासया अभ्यास थुकी जूगु दु । थुकिया दसु – जयति जयति भस्मांकुर जयति खः ।

भुईंचुईं भुईंचुईं

खँ जुजुं हुईंहुईं (जोशी, ११०१, २१)

छन्दया अन्त्यय् तुकबन्दी अन्त्यानुप्रास खःसा शब्दया वाक्य लिसा लिसा काःसां अर्थ छगू तर आशय ह्यगू अवस्थाय् धाइगु लाटानुप्रास नं थन प्रयागु जूगु दु । क्वय् बियागु दसु मनूया विविधता क्यं –

मनू गुं खः थन

मनू धुं खः थन

मनू च्वलय् जुइमाःगु थ्व थाय् (जोशी, ११०१, ५७)

जनता ख्यानाः

जनलिसे ल्वानाः

जनया देशय् च्वंम्ह सु खः (जोशी, ११०१, ६१)

छन्दया अन्त्यय् तुकबन्दी अन्त्यानुप्रास खःसा शब्दया वाक्य लिसा लिसा काःसां अर्थ छगू तर आशय ह्यगू अवस्थाय् धाइगु लाटानुप्रास नं थन प्रयागु जूगु दु । थुगु खण्डकाव्यय् थुकथंया तुकबन्दी जाःगु अन्त्यानुप्रास व आशय ह्यगू लाटानुप्रास थाय्थासय् वःगु दु ।

६. भाषाशैली

कवि गिरिजाप्रसाद जोशीया थुगु खण्डकाव्यया मेगु छगू विशेषता खः भाव पक्ष व कलाः पक्षयात भाषां प्रतिनिधित्व यानाच्चंगु दु । भावपक्षं काव्यया अन्तरंग पक्षयात न्हाकेगु भूमिका म्हितूगु दु । कलापक्ष काव्यया पिनेया पक्ष न्हाकूगु दु । थुकथं निगुलिं पक्षयात न्हाकेगु इवल्य् शब्दगत रूपं वर्णन विवरण व घटनाक्रमं विकास जुइ धुंकाःया विवेचनाया नितिं याःगु वर्णन, घटनाक्रमय् नाटकीयता ह्यत छयःगु भाषा तसकं सरल व सटीक जू ।

कविं भाव संप्रेषण याय्त हिन्दी, अरबी, संस्कृत, नेपाली अंग्रेजी शब्द त्याय् कयातःगु दु । नेपालीया जौभन, शोषक(पौ १२), गरीव, सिपाही (पौ १५) पतझड (पौ २२) स्वतन्त्रता, मानवता (पौ २७), भरिया (पौ ५५), किसान (पौ ६९), पहरा, लहरा (पौ ७५) कूत (पौ ९४) छयलातःगु दु । हिन्दीया कुल्ली(पौ ४३), देखा जाया (पौ ४७), चिडियाघर (पौ ६३), मर्द (पौ ७५), लाश (पौ ८०) निमक (पौ ९१) छयलातःगु दु । अंग्रेजीया करण्ट (पौ ४२), पल्टन (पौ ६०), पुलिस (पौ ६२) जेल (पौ ६२) व मोटर (पौ ८०) शब्द छयलातःगु दु । अरबी शब्दत कानून (पौ २३), ऐन (पौ २३), हुकुम (पौ ४२), गरीव (पौ ४९), शहीद (पौ ७०) छयःगु दु । संस्कृतया अमृत (पौ ३२), सागर (पौ ५४), चेतना (पौ ६६), वीर (पौ ७५), दृष्य (पौ ७८), पुण्य (पौ ९१) व रक्षा (पौ ९४) आदि शब्दत थुगु खण्डकाव्यय् छयःगु दु । थथे मेगु भाषं शब्द त्याय् कयातःसां उजाःगु शब्द

नेपालभाषाय् थः थें हे यानाः दुकाय् धुंकुगुलिं अस्पष्ट मजू । मनोभावना पक्षयात नं उत्तिकं हे थाय् बियातःगु दु । गरीवि व समस्याय् तक्थंपिनि अप्वः मनोभावना पक्ष सक्रिय जुइ धइगु संकेत थुगु खण्डकाव्यं थाय्थासय् बियातःगु दु ।

सून्यगु सतकय्

सून्यगु मत क्वय्

मत झन लाखय् थें च्वने यः(जोशी, ११०१, ५७)

वैचारिकतां प्रेरित थुगु खण्डकाव्यय् विचाः छयलेगु नामय् अस्पष्टता मदु । न त विचार क्वचिंकेगु धकाः कोरा नारा हे थन ब्यूगु दु । पात्रतय् दथुइ क्वह्यंक सम्वाद नं खण्डकाव्यय् मदु । संघर्ष हे जीवन धइगु क्यनेगु नितिं छयःगु विम्व आदिया कारणं नं थुकिया भाषाशैली विशिष्ट नालेछिं । छगू कथं धाय्गु खःसा थव खण्डकाव्यय् छयःगु भाव अभिव्यञ्जना बांलाःगु जक मखु बौद्धिक नं खनेदु । खण्डकाव्यय् च्वंपिं पात्रतय् मतिना ब्वय्गु इलय् संसार हे श्रृंगार रसं भय् ब्यू थें च्वंगु थुगु खण्डकाव्यय् ध्याबचिया विद्रोह, याक्तरया प्रतिकार अले राजनीतिक ह्यूपाया नितिं जूगु आन्दोलनयात अभिव्यक्त याय्त वीर रसं जाःगु भावत खंकेफु । थव बाहेक नं ध्याबचिया अवसान लिपा वया मचां दुरू ल्वसुनाच्चंगु दृष्यं करूणरसं प्रेरित खः । अथे खःसां उगु करूण रस दुने विद्रोह म्वाकेगु थाय् जूगु दु । थव विद्रोही चेतना खः । प्रगतिवादी चेतना नं खः । गुकिया हे उपज खः-

वा वा गरीवत

प्यां वा गरीवत

मसः मस्यू धाय् मते दं वा

वा वा न्ह्याः वा

न्ह्याःने न्ह्यज्याः वा

सःस्यूपिनि पुचलय् च्वं वा (जोशी, ११०१, १०४)

७. लिख

कवियाके च्वंगु विचारयात सार्वजनिक याय्गु ल्याखं च्वःगु थुगु काव्य उत्कृष्टताय् शंका याय् थाय् मदु । अशिक्षा, गरीवि, विकटताय् म्वानाच्चंविन्त याइगु शोषण अत्याचारयात प्रतिविम्बित जुइकथंया रचना याःगु थुगु काव्यय् कविया जीवनलिसें नं स्वापू दु । अथे खःसां कविं थन खण्डकाव्ययात शास्त्रीयपनयात त्वःतूगु मदु । काव्य धयागु हे छन्दवद्ध जुइमाःगु, भक्ति वा गुणगान याय्गुली तक्थनेमाःगु धइगु धारणां चुलिजायाच्चंगु इलय् मन्त्र खण्डकाव्यं वैचारिकतायात थाय् ब्यूगु दु । साहित्यया माध्यमं थःगु विचाः जनताया दथुइ थ्यंकेगु उदेश्य तयाः पूर्विय साहित्यया परम्परायात बः कयाः अथे धइगु लय छन्द गतियात थाय् बियातःगु च्वयातःगु थुगु खण्डकाव्यं निगू धार ज्वनाच्चंगु दु । छगू धार पूर्विय अर्थात् शास्त्रीय मेगु धार शोषण व अत्याचारया विरुद्ध वर्ग संघर्ष याय्माः धइगु वैचारिक धार । थव ल्याखं मन्त्र खण्डकाव्ययात शास्त्रीय खण्डकाव्यया लुखाखलुइ दनाच्चंगु धाय्छिं । खण्डकाव्य दुने बाखंया प्रतिनिधित्व जुइकथं अघाषित सर्ग योजना, ब्वमिया नुगलय् थीकथंया सरल छन्द, भाषा शैली व लयबद्धता शास्त्रीयताया दसु खः । अथे खःसां कविं खण्डकाव्यं मार्फत मुक्तिया नितिं संघर्ष याय्माः धकाः विचार हःगु दु । गामय् जक मखु शहरय् नं अन्याः जुइ धइगु चेत हःगु दु । थुकथं अभाव व पीडाय् जीवन हनाच्चंविन्सं न्ह्याथाय् च्वंसां पीडित हे जुइमालीगुलिं शोषित पीडितपिन्सं मुक्तिया नितिं नं संघर्ष याय्माःगु व वर्गसंघर्ष याय्त न्ह्याः वय्माः धकाः शास्त्रीय लेखनपद्धतियात बः कयाः वैचारिकताया वकालत याःगु दु ।

सन्दर्भ

तमोट, काशीनाथ (नेसं १११८), नेपालभाषा साहित्यया ध्वःक्रिया । येँ : नसना पब्लिकेशन ।

जोशी, राजनलाल (रास) (विसं २०७५), नेपालभाषा साहित्यको इतिहास, मातृभाषा साहित्यको इतिहास, श्रवण मुकारुड व पद्म राई (सं) । येँ : नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान । (पौ २४३-२९५)

उपाध्याय, केशवप्रसाद (विसं २०४०) साहित्य प्रकाश (स्वंगूगु संस्करण) । यल : साझा प्रकाशन ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद (विसं २०५५), पूर्विय साहित्य सिद्धान्त । यल : साझा प्रकाशन ।

ताम्राकार, विमल (नेसं ११२९), गिरिजाप्रसाद जोशीया 'मन्त्र' खण्डकाव्य, नेपालभाषा ३। (पौ ४३-५०)

भामह (विसं २०३८), काव्यालङ्कार। वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

भेटवाल, जागेन्द्र प्रसाद (विसं २०६८) मालती खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन (त्रिवि रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस स्नातकोत्तर तहया अप्रकाशित शोधप्रवन्ध)

माली, इन्द्र (नेसं ११२८), नेपालभाषा प्रवन्धकाव्यय् कवि गिरिजाप्रसाद जोशीया थाय्। ख्वप : कुतः पिकाक।

शर्मा, गोवर्द्धन (नेसं ११०४), गिरिजाया 'मन्त्र' मन्त्र मखु जक सः सुकेबीगु प्रयास खः, न्हाय्कं ५:३, (पौ२१-२९)

श्रेष्ठ, रत्नमेहेर (नेसं ११२४), मन्त्र खण्डकाव्य छगू अध्ययन (त्रिवि नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् स्नातकोत्तर तहया अप्रकाशित शोधप्रवन्ध)

सुब्बा, वीणा (विसं २०६९), शरद छेत्रीको खण्डकाव्यकारिता (त्रिवि नेपाली केन्द्रीय विभाग विद्यावारिधि अप्रकाशित शोधप्रवन्ध)